

Szentkirály állattartása a középkori régészeti állattani adatok tükrében

NYERGES ÉVA ÁGNES – BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ

Bevezetés

Pálóczi Horváth András legjelentősebb ásatása a Szentkirályon 1969–1990-ig folytatott feltárás. A település a legújabb korban a kecskeméti tanyavilág pusztája volt, amely 1952-ben Lászlófalva néven közigazgatásilag önálló lett, s ekként szerepel a régészeti nyilvántartásban is 1987. augusztus 20-ig, amikor visszakapta régi nevét.

Az ásatás öt munkaterületen zajlott. Az állattani feldolgozást a Magyar Mezőgazdasági Múzeum archeozoológusai, a néhai Matolcsi János és Takács István, az utóbbi években Somhegyi Tamás, majd Körösi Andrea végezték. Takács az itt tárgyalt III. munkaterület egyik gödörőljának 140 csontleletét elemezte népszerű és tudományos cikkében,¹ valamint egy kút iszapolt anyagát értékelte.² Somhegyi az I. területtel foglalkozott,³ Körösi pedig a III. terület 32. objektum/2. gödöről 423 csontleletét határozta meg.⁴ Dolgozatunk alapja, a „4-4a ház és beltelek” (III. munkaterület) teljes anyaga.⁵

Az állattani leletek a húsfogyasztási szokásokat, a kézműipart, esetleg a kultikus hagyományokat képviselik. Az állattartásra csak közvetve, a nagy számok törvénye alapján következtethetünk belőlük. Ehhez járul az a sokoldalú háttérismeret, amelyet a lelőhely fekvéséből, szerkezetéből, és a korabeli forrásokból, néprajzi párhuzamokból nyerünk. Pálóczi Horváth András multidiszciplináris szemléletű ásatása az értékelés kiemelkedő lehetőségét kínálja.

1. KASSAI–TAKÁCS 1988. 353–354, TAKÁCS 1987. 89–90.

2. TAKÁCS 1990. 95–109.

3. SOMHEGYI 1998. 9.

4. ASZT 2000. 126–132.

5. NYERGES 2003.

Történeti áttekintés

A IV. Béla király (1235–1270) által hazánkba telepített kunok a tatárjárás után az Alföld elnéptelenedett királyi, nemesi és várjobbágyi birtokait kapták meg. A királynak hadkötelezettséggel tartoztak és fel kellett venniük a kereszténységet; szabadságukat, vagyonukat, ingó javaikat ellenben megőrizhették.

A Kiskunság ÉK részén a tatárok által elpusztított *Zenthkiral* falut 1354-ben I. (Nagy) Lajos király (1342–1382), üres királyi birtokként, egy kun nemesnek adományozta, hogy ott letelepedve keresztény módra éljenek.⁶ Ettől kezdve a falu lakói nagyrészt kunok voltak. 1490-ben a település, *descensus Zenthkyral*, a kun Bychak és Gáspár családok kezén van, akiket 1493-ban II. Ulászló (tulajdonukban megerősítve) a magyar nemesség soraiba emelt.⁷ Feltehetően emiatt Szentkirály a XV. században nem tartozott a kun székek szervezetéhez.⁸ 1541 után a falut kecskeméti magyar családok birtokolták, ám ugyanakkor, a budai szandzsák kecskeméti náhiéjéhez soroltatván török birtokosai is voltak, lakói kettős adóztatástól szenvedtek. A török adóösszeírások 1546-tól mégis lakosságnövekedést mutatnak. A népesség 1590-re – az összeírt 66 családfő alapján – elérte a 300–400 főt, Szentkirály a környék legnagyobb, legjelentősebb faluja volt. A település életében ezután a tizenöt éves háború okozott törést: az 1594–1599-ig bevetett tatár hadak feldúlták a Duna-Tisza közének nagy részét.⁹ Ezek az adatok azért fontosak, mert a vizsgált anyag a XV–XVI. századra keltezhető.

Kérdésfelvetés

Kiindulásként az 1294–1295 között krimi olasz telepesek részére kiadott latin-perzsakun szójegyzék, a *Codex Cumanicus* adatait tekinthetjük mérvadónak.¹⁰ A kódexnek – amelynek szövege tükrözi a kun társadalom mindennapjait – a ló-, juh- és marhatartással kapcsolatos szókinccse szerint a sztyeppe kunok életében, gazdálkodásában ezek az állatok kiemelt jelentőségűek voltak. A kecske, sertés, baromfi és a kutya valamint a macska esetében a forrás az apa- és/vagy anyaállat, illetve az utód nevét nem mindig említi, s a tartásukra vonatkozó kifejezések is hiányosak.¹¹ Emiatt inkább csak házkörüli szerepükre gondolhatunk.

A Magyarországra települő kunok gazdálkodása egyszerre tükrözte pásztorkodó hagyományait és beilleszkedésüket.¹² E folyamat tárgyi bizonyítékait kíséreljük meg összefoglalni, a szentkirályi késő középkori állattartásról kialakított képet a kárpát-medencei viszonyok összefüggésében áttekinteni.

6. NYERGES 2003.

7. PÁLÓCZI HORVÁTH 2000. 122.

8. PÁLÓCZI HORVÁTH 1986. 221–223.

9. PÁLÓCZI HORVÁTH 2000. 123.

10. KUUN 1880.

11. GYÖRFFY 1990. 242–273.

12. ANDRÁSFALVY 1997. 86.

*A lelőhely és az állattani leletanyag**A vizsgált településrész*

A falu középkori belterületének kiterjedése 50-60 portával, mintegy 900m hosszúságban, 20-22ha lehetett.¹³ A lelőhelyen 28-30 házhelyet sikerült elkülöníteni. A III. munkahelyet a mai református templom körül jelölték ki, amely az ÉNy-DK irányú dombra települt későközépkori falu templomának romjain épült. A templomtól alig 40 méterre ÉK irányba az utca túloldalán volt a „4-4a ház és beltelek”. A XV. század első felében épült 4a, illetve a XVI. század elején annak leégett omladékain emelt 4. ház a XVI. század végéig állt. Az utcával párhuzamos volt, bejárata DNy-ről nyílt. A területet a X-XVIII., a XXIII-XXXV. ásatási szelvény és a 22. kutatóárok fedi, amelyekhez a kapu felől az utca kutatására nyitott IV. és VIII. szelvény kapcsolódik.¹⁴ A kapu előtti út szelvényei még a IV-IX., XIX. és a XXI. Az innen meghatározott 2124 állatsont részletes feldolgozása eddig nem készült el, de az egyes fajok csontjainak töredékszámát az 1. táblázatban hasonlíthatjuk a tanulmány gerincéül szolgáló 4-4a beltelek leletanyagához.

1. táblázat:

Az első szerző által meghatározott szentkirályi csontanyagok meghatározható töredékszámát

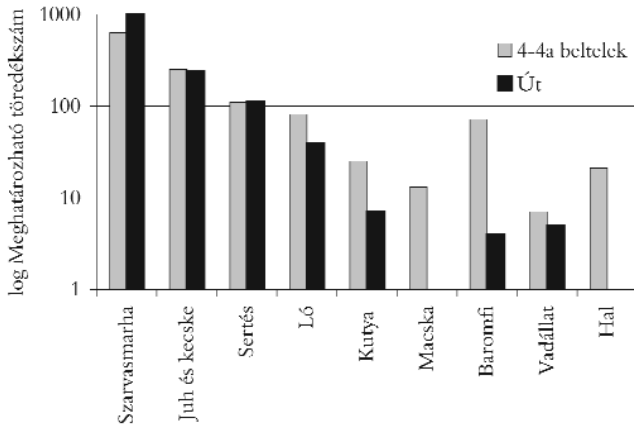
Állatfaj		4-4a beltelek	Út	Összesen
Szarvasmarha	<i>Bos taurus</i> L. 1758	634	1009	1643
Juh/kecske	Caprinae	252	239	491
Sertés	<i>Sus domesticus</i> Erxl. 1777	110	112	222
Ló	<i>Equus caballus</i> L. 1758	81	39	120
Kutya	<i>Canis familiaris</i> L. 1758	25	7	32
Macska	<i>Felis catus</i> L. 1758	13	0	13
Baromfi	<i>Gallus/Anser</i>	72	4	76
Vad emlős	<i>Cervus/Capreouls/Lepus</i>	7	5	12
Hal	Pisces	21	1	22
Egyéb		1	1	2
Meghatározható		1216	1417	2633
Nem meghatározható		140	707	847
Összesen		1356	2124	3480

A fajokénti összetétel annyi eltérést mutat, amennyi az út tafonómiai sajátásaival magyarázható. A hasonlóságot és a kisebb különbségeket az 1. ábra szemlélteti. A beltelek anyagának mindössze 10% nem meghatározható, míg az úton a régészeti állat-

13. PÁLÓCZI HORVÁTH 1996.13; UŐ 2000. 128; UŐ 2002. 192.

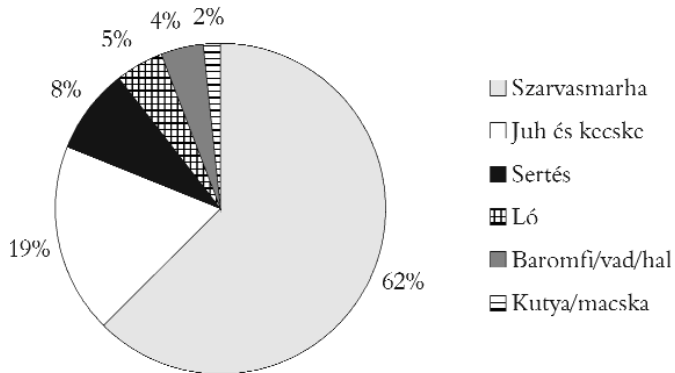
14. NYERGES 2003.

1. ábra:
A két nagy lelőhelyrész állatmaradványainak összehasonlítása

tani leletek 1/3 része nem volt pontosan felismerhető, jórészt az úthasználatból adódó nagyfokú töredezettség miatt. Ez a különbség lehet az itteni (71,2%) szarvasmarha maradványok beltelekkel (52,2%) szembeni nagyobb arányának oka is. Az út szét-szórt, tiprásnak, az időjárás viszontagságainak kitett anyagában a kisebb termetű állatok (baromfiak, halak) csontjai szintén ritkábban fordultak elő. Figyelemre méltó a közepes méretű (a nagypatásokénál kevésbé töredező, de a kis állatokénál kézi feltárással könnyebben meglelhető) juh/kecske, illetve sertécsontok szinte azonos száma a két leletegyüttesben. Emiatt e két diagnosztikus állatcsoport egymáshoz viszonyított aránya stabil (2. ábra). További következtetéseinket a 4-4a beltelek 1216 meghatározható állatmaradványának részletes elemzésére alapozzuk.

2. ábra:
A 4-4a beltelek és az út 2633 meghatározható állatmaradványának százalékos eloszlása

Tafonómiai megfigyelések

A leletanyag a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban található. A részletes elemzés 1356 állatmaradványra terjedt ki (1. táblázat).¹⁵ A jó megtartású csontok 90%-ban (1216) meghatározhatóak voltak. Feltűnő a kisméretű baromfi és kisméretű csontok, tojáshej- illetve halmaradványok viszonylag nagy száma, ami – ugyan mindenekelőtt a kézi gyűjtés alaposságát mutatja – bizonyára összefügg a településobjektumok jobb védettségével is. A marhacsont töredékek magas aránya egyúttal annak a jele is, hogy a nagytestű állatok nagy csontjainak szándékos darabolása és természetes töredezettsége intenzívebb.¹⁶

A szarvasmarha-, juh/kecske- és sertéscsontok többségén bárd- illetve késnyomok láthatók. Egyes lócsontokon szintén felismerhetőek vágásnyomok, de ezek inkább a nyúzás során keletkeztek. Noha égésnyomok is számos csonton vannak, a leletek másodlagos helyzete miatt – a tűzhelyben lelt anyagokat leszámítva – nem lehet megállapítani, hogy ezek elsődlegesek (sütés-főzés), vagy másodlagosak-e (pl. szemétegetés).¹⁷ Sok csonton van rágásnyom is, ami az ételhulladék részleges temetetleniségére utal.

Állatfajok

A szarvasmarha (*Bos taurus* L. 1758) a vizsgált maradványok felét adja, a testtájak szerinti eloszlás egyenletes. A csontokon 248 esetben lehet vágásnyomokat megfigyelni. A középkori mészárosok már kialakították az állatok testfelépítésének megfelelő – a mai hússzéki előírásokkal is egyező – darabolási eljárásokat. A szentkirályi csontok egy részén ilyen, szakavatott mesterre utaló, jó minőségű szerszámoktól származó vágásnyomok azonosíthatóak. A leletek között van két kifejlett egyed koponyatöredéke is, egyiken letaglózás nyoma látható.

A csontméretek két elkülöníthető nagyságú szarvasmarha típusra utalnak, több csont az eddig ismert középkori marhacsont leletekéhez viszonyítva nagy. Ezt az eltérést, mivel a magyar szürke marha eredetére vonatkozó számos diffúzionista elmélet egyike szerint a fajta a kunokkal érkezett a Kárpát-medencébe, külön értékeltük.¹⁸ A szarvcsap- és fejél szélesség méretek,¹⁹ a hosszúcsontok standard érték vizsgálatai és a marmagasság számítások mind azt mutatják, hogy Szentkirály későközépkori település gazdálkodásában folytonosan megtalálható nagyobb szarvasmarha a mai szürke marhákhöz alkatilag hasonló volt. Természetesen ennek alapján, még nem tekinthetjük ezt a középkori alakot a mai fajta közvetlen elődeinek.

A szakirodalomban régóta vannak utalások arra, hogy a magyar szürke fajta a gazdasági-kereskedelmi igényekre reagáló tenyészkiválasztás eredménye lenne.²⁰ A tenyésztő munkában a kunok csordáinak nagyobb, „primigenius” típusú egyedei mint

15. NYERGES 2003 és 2004.

16. BINFORD–BERTRAM 1977. 141.

17. BARTOSIEWICZ 2001. 300.

18. Az erre vonatkozó részletes tanulmány: NYERGES 2001.

19. BÖKÖNYI 1974. 442.

20. PL. MATOLCSI 1968; BARTOSIEWICZ 1995a; PALÁDI-KOVÁCS 1993.

3. ábra:

Szentkirály térsége Zsámboky János 1571-es Magyarország térképén. A legettetett marhák a térkép itt nem látható torontáli és szilágysági részén sem hosszú szarvúak (Ortelius 1595)

vérfrissítők szerepelhettek, gyorsítva a magyar szürke marha ősének kitenyésztését. Szentkirály országos jelentőségű középkori kereskedelmi utak közelében, a váci réven át a nyugati piacokra hajtott lábasjóságok fontos felvevő területén fekszik.²¹ A forgalom hatására is megnövekedett helyi szarvasmarhatartás serkentette a szentkirályi marhahúsfogyasztást. Az állandó keresletből fakadó növekedés pedig minőségi fejlődéshez, a nagytestű marhák tenyésztéséhez vezetett (3. ábra). A másik lehetőség, hogy a XVIII-XIX. századra már illusztrációkon is megjelenő, a szürke marha jellegzetességeit mutató szarvasmarhák a XVII. században nem fokozatos „javulás”, hanem fajtaváltás révén jelentek meg.²²

A leletanyagban a kecskefélék (*Caprinae* alcsalád), azaz a juh és a kecske (*Ovis aries* L. 1758, *Capra hircus* L. 1758) csontjainak együttes száma 252. Az ebbe az alcsaládba sorolható töredékekből faj szintig meghatározható csontok aránya 46:10 a juh javára. Ez az arány más kárpát-medencei lelőhelyekre is jellemző,²³ de a Szentkirályra vonatkozó források (pl. 1522-es egyházi tizedlajstrom, török defterek) nagyszámú juhra utaló adatai is alátámasztják. A csontok 83%-a kifejlett egyedekből származik, ami gyapjuk fontosságát jelezheti: a többszöri nyírás kedvéért az állatokat hosszabb ideig tartották életben.

A juhcsontok testméretre utaló jegyei alapján egy kistestű²⁴ és egy nagyobb típus különböztethető meg. Kérdés, mennyire tulajdonítható ez a különbség az ivari kétala-

21. BARTOSIEWICZ 1995a. 193, Fig. 4.

22. VÖRÖS 2002. 344.

23. BARTOSIEWICZ 1999. 56, Table 1.

24. TAKÁCS 1990. 101.

kúságnak. E két besorolásnál pontosabban határozni egyetlen juh sípcsont alapján lehetett, amely ránézésre a kistermetű típushoz tartozik. Hossza 615 mm-es marmagasságot jelez, ami a középkorban kis-közepesnek számít. A szentkirályi juhok további jellemzéséhez a csontok méreteit összevetettük más leletekével. Mintaként Matolcsi János kora Árpád-kori juhcsont méreteit, illetve későközépkori és törökkori juhok adatait használtuk.²⁵ A szentkirályi juhok végtagsont méretei az Árpád-korikénál nagyobbak, a késő középkorikéhoz hasonlóak. A szarvcsapok viszont kisebbek a kora Árpád-kori juhokéinál.²⁶ A leletanyag tíz kecskecsont töredékén nincs olyan hossz méret, amelyből marmagasságot lehetne számítani.

A vizsgált anyaghoz 110 sertécsont (*Sus domesticus* Erxl. 1777) tartozik. Ez az érték, bár alig haladja meg a lócsontokét, a háziállatoké között a harmadik legnagyobb. Az állatok Takács István szerint „közepes testű, hosszú és egyenes orrú állatok” voltak,²⁷ s ezt adataink is igazolják. A koponyatöredékeken a darabolásnyomok, a szarvasmarhákéin találtakhoz hasonlóan, szakszerűek. Több állkapocsban olyan égestől feketedett fogak figyelhetők meg, amelyek akár az állatok leölését követő perzselésekor is keletkezhetnek. E művelet akkor fontos, ha bőrös szalonnához kívánnak jutni.²⁸ A beltelek száztíz sertécsont töredékből 74-nek a hossza 75 mm-nél kisebb,²⁹ ami a csontok hasznosítását jelentheti: az apróra vágott és erősen kifőzött darabok szappan vagy enyv készítésére utalhatnak.³⁰

Noha az iszlám tiltotta a sertéshúst, a XVI-XVII. században a sertéstartás a hódolt-sági területeken is általános volt. Ebben annak is szerepe volt, hogy Magyarországon már a korábbi századokban is házi fogyasztásra közel 50%-ban fiatal sertéseket („verő disznó”) vágta,³¹ a törökök pedig csak az 1 év feletti sertések után szedtek adót. A szentkirályi sertécsont anyagban 54% a nem kifejlett egyedek aránya.

A leletegyüttesben 81 lócsont (*Equus caballus* L. 1758) maradvány található, köztük két – a beltelek 1. sz. gödörőljából előkerült – csaknem ép, nagyjából azonos korú csikó koponyája is. Ezek megjelenése sokban egyezik Bökönyi Sándornak a tiszalök-rázompusztai Árpád-kori falu földházainak feltárása során előkerült lókoponyáról adott leírásával. A szentkirályi lókoponyák jellegzetes orri és homlokrészi sérüléseik, valamint előkerülési helyük alapján esetleg karóra tűzve, bajelhárítóként szolgáltak.³² E kultikus, védelmi célú (apotropaikus) szokás térben és időben általánosan elterjedt, napjainkig nyomon követhető.³³

25. BARTOSIEWICZ 1996a. 204-220; MATOLCSI 1982. 330.

26. A szentkirályi csontok beleillenek a középkori magyar juh típusába; KASSAI-TAKÁCS 1985. 853.

27. KASSAI-TAKÁCS 1985. 854.

28. KASSAI-TAKÁCS 1985. 854; TAKÁCS 1990. 101.

29. A csonttöredékek hosszának meghatározását 25 x 25mm négyzethálón végeztük.

30. TAKÁCS 1990. 101.

31. DÁM 1995. 190.

32. TAKÁCS 1990. 103-105.

33. BÖKÖNYI 1978.

A kifejlett lovak 64 csonttöredékéből huszonkettőn – többségében alacsony húshasznú csonton – látható vágás nyom. Ezek hat esetben nyúzásból származhatnak, 6 töredéken eredetük bizonytalan, ám még köthető a nyúzáshoz. Mindössze 8 csonton van határozott vágás- és bárdnyom (2 lapocka, 2 hátcsigolya, 1 koponyacsont, 1 medence- és 2 orsócsont töredék, amelyekről – nem teljesen bizonyosan, de – elképzelhető, hogy csupán 2 egyedhez tartoztak). Ezért nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy az országba költözéskor még pogány kunok a XV-XVI. században rendszeresen lóhúst ettek volna, noha ennek cáfolatára sincs bizonyítékunk. Az a korábbi megállapítás pedig, hogy „a konyhai hulladék között előkerült feldarabolt lócsontok a lovak rendszeres levágására és elfogyasztására utalnak”, az akkor vizsgált 140 csont korlátozottan reprezentatív voltával magyarázható.³⁴

A falu több pontján feltárt, együvé eltemetett,³⁵ olykor karcolással megjelölt ló csüdcsontokat is kultikus/babonás szokással magyarázták.³⁶ Az első szerző által feldolgozott anyagban azonban csak négy ilyen, a 4a ház padlószintje alá 8-10 cm mélyre beásott (3 jobb hátsó és 1 bal első), kifejlett lovakhoz tartozó ujjperc volt. E legalább három, de inkább négy lóhoz tartozó csontokon kisebb vágásnyomok láthatóak, ám azok – az áldozati vagy kultikus szerepet alátámasztó céltudatos faragással szemben – inkább nyúzásnyomoknak tarthatók. A másik lehetséges magyarázat, hogy a néprajzi példákából és ábrázolásokból ismert gyermekjátékok.

A leletanyaghoz tartozik két nagyméretű ló orsócsont ironga is. A kisebb és egyenesebb ló kézközépcsontokat szinte a lovak megjelenése óta használták korcsolyakészítésre. E tárgy nálunk főleg a sztyepei eredetű népek hagyatékából, különösen a Barbaricumban élt szarmatákéból ismert.³⁷ Egyszerre tükrözi a lótarítás és a kontinentális éghajlat kemény teleit árterekben töltő lakosság hagyományát.³⁸

A korcsolyák és irongák társaságában hazai lelőhelyeinken is kerültek elő olyan durva csonthegyek, amelyek néprajzi példákából és középkori forrásokból Európaszerte ismertek, irongázás során használt tolóbot (gusztony)³⁹ hegyének tűnnek. (4. ábra) A szentkirályi 4-4a porta csontanyagában is volt ilyen, szarvasmarha combcsont diafizisének proximális szakaszából kialakított durva csonthegy.⁴⁰

A leletanyag 25 *kutyacsontot* (*Canis familiaris* L. 1758) tartalmaz. Kettejük ki-mondottan nagy egyedből származik, hét töredéknél a mai németjuhászhoz hasonló termetű ebre, kettőnél a mai boxernél valamivel kisebb egyedekre gondolhatunk. Egy csont, mérete és görbülsége alapján, „kotorékebre” utal. Természetesen a mára szesz-tenyésztéssel kialakított kutyafajták egyike sem hozható összefüggésbe a régészeti

34. KASSAI-TAKÁCS 1985. 853.

35. Pálóczi Horváth András szíves szóbeli közlése szerint volt olyan gödör is, amelyben 23 csüdcsontot találtak.

36. TAKÁCS 1990. 102.

37. CHOYKE 1999. 148.

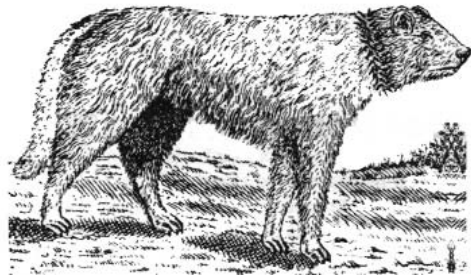
38. BARTOSIEWICZ 2003a. 62, 30. ábra.

39. MACGREGOR 1985. 175, Fig. 93/b.

40. CHOYKE 1999; BARTOSIEWICZ 2003b. 117-118, Figs. 16-17.

4. ábra: Irongázók gusztonnal
Olaus Magnus 1515-ben kiadott könyvében

5. ábra: Komondor rajza 1815-ből

kutyacsontokkal. Itt jegyzendő meg, hogy egyes kutatások szerint a komondor a „kunok ebe” volt,⁴¹ a Codex Cumanicusban azonban nem sok szó esik a kutyáról, egy 1815-ből származó ábrázoláson⁴² pedig a komondor alig hasonlít a fajta mai egyedeire. (5. ábra)

A kun kultúrában a kutya jelentős szerepet töltött be áldozati állatként,⁴³ jelképes eltemetéséről (egyben vagy darabjaira vágva) régészeti adataink is vannak.⁴⁴ Az is ismert, hogy szerződéseiket, például Magyarországra költözésükkor a IV. Bélával kötött egyezséget, kutyára esküdve erősítették meg. A vizsgált anyagban két kutyacsonton figyelhetőek meg vágásnyomok. Az egyik egy csípőcsont oszlopán, a másik egy állkapocs hollócsőrnyúlványán található. Ez utóbbi az állat lefejezésekor keletkezhetett. A két szomszédos szelvényből előkerült csont méreteit tekintve egyazon, a mai kvaszhoz hasonló természetű kutyához tartozhatott.⁴⁵ De e csontok feltárási helyükre többedszeres szétszóródás után kerültek, így vakmerőség lenne nekik kultikus jelentőséget tulajdonítanunk.

Szentkirályon egy egészben eltemetett kutya is előkerült (II. munkaterület a templomtól kb. 200 m, P. gödör). A jobb oldalára fektetett, nagytermetű állat fejét a törzs alá hajtották. Az esettel kapcsolatban Pálóczi Horváth András az áldozati szerepet elveti, feltehetően inkább az érzelmi/kulturális kötődés kifejeződésével állhatunk szemben.⁴⁶

41. KASSAI-TAKÁCS 1985. 853.

42. SÁRKÁNY-ÓCSAG 1977.

43. Pl. Vörös István vizsgálatai: HORVÁTH 2001. 143.

44. HORVÁTH 2001. 141-145.

45. Daróczi-Szabó Márta szíves szóbeli közlése a középkori kutyaleleteken végzett vizsgálatai alapján.

46. PÁLÓCZI HORVÁTH 1976. 292-296.

A macska (*Felis catus* L. 1758) az anyagban csupán egy, szinte teljes házimacska-csontvázzal szerepel. Másik egyed csontja a töredékek között nincs, ám a kisebb csontokon fellelhető macska rágásnyomok a faj folytonos jelenlétét mutatják.⁴⁷

A baromfiak közül a lúd (*Anser domesticus* L. 1758) hat csont- és egy tojástöredéke mellett a házityúk (*Gallus domesticus* L. 1758) maradványok viszonylag számosak (63). A 75%-ban kifejlett egyedekből származó tyúkcsont töredékek és a tojáshéjdarabok együttesen a tojástermelés fontosságát mutatják.

A vizsgált terület húsfogyasztásában az étkezési célú vadászat jelentéktelen volt (ld. 1. táblázat). A halmaradványok a „konyhahulladék” 2,9%-át adják. Közülük a csuka (*Esox lucius* L. 1758: 1 csont), valamint a ponty (*Cyprinus carpio* L. 1758: 20 csont) egyértelműen meghatározhatók.⁴⁸ Anyagunkban ezen felül 21 olyan vadmadárcsont töredék is szerepel, amelyek pontos határozása külön szakembert kíván.

Összehasonlító értékelés

A betelepülő kunok állattartásában (a ló mellett) a szarvasmarha és a juh játszhatta a főszerepet. A szapora sertés rövid idő alatt elterjedt a hazánkba települő sztyeppei népek között, akkor is, ha korábbi életmódjuk a kondák hosszú távú terelését nem mindig tette lehetővé, azaz nem feltétlenül hoztak sertéseket.⁴⁹ A Kiskunságról említenek egy már kihalt „kunfajta” sertést,⁵⁰ de továbbiakat nem tudunk róla, az elnevezés így másodlagos is lehet.

Amint azt már az úttanyaggal kapcsolatban írtuk, a juh- és sertéscsontok töredék-számának egymáshoz viszonyított aránya a két leletegyüttesben azonos (252:110 illetve 239:112, összesen 2,2:1 a juh/kecske maradványok javára). A juh túlsúlyát a húsfogyasztásban a vizsgált időszakban a kunok sztyeppei hagyománya, de a XVI. századtól fellépő iszlám hatás is indokolhatta. E két húsforrás szempontjából a szentkirályi töredékszámokat ahhoz az adatbázisához viszonyítottuk, amelyben a hazai középkor- és korai újkor- régészeti csontanyag településtípusonként szerepel.⁵¹ E leletegyüttesek időrendi összetétele egyenetlen, a későbbi korokban nagyobb hangsúlyt kapott a városi lelőhelyek és hatalmi (királyi, egyházi, katonai) központok kutatása (6. ábra). Ebben az összeállításban a XV-XVI. századot csak a nagykunsági Túrkeve–Móricz,⁵² és a dunántúli Sümeg–Sarvaly⁵³ illetve Hahót–Telekszeg⁵⁴ képviseli ezernél több töredéssel.

47. MORAN–O’CONNOR 1992. 27-34.

48. KASSAI–TAKÁCS 1985. 854.

49. BARTOSIEWICZ 2003b.

50. TÁLASI 1977. 174; ASZT 2000. 43

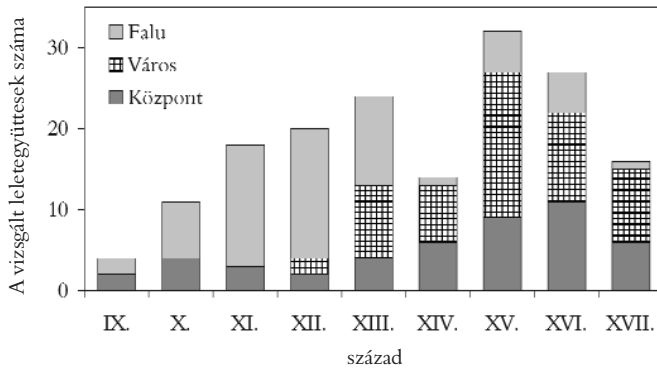
51. BARTOSIEWICZ 1999a. Appendix, Tables 1-6.

52. BÖKÖNYI 1974. 420.

53. MATOLCSI 1982. 242.

54. BARTOSIEWICZ 1996b. 365.

55. BARTOSIEWICZ 1999a. 47, Fig. 5.

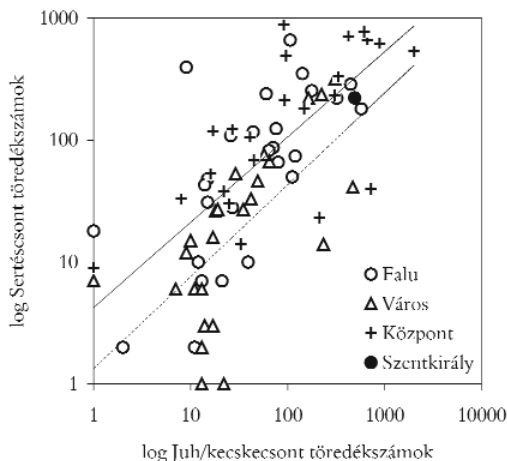

6. ábra:

Az összehasonlításba vont közép- és koraiújkori leletegyüttesek megoszlása lelőhelytípus szerint

Az adatbázis 78 leletegyüttesében leírt juh/kecske- és sertécsont töredékszámokat összehasonlítva (7. ábra) Szentkirály leletegyüttese közel esik a falvak alapján kirajzolódó vonulathoz. Ha a városi lelőhelyekhez hasonló trendvonalat illesztünk (szaggatott), feltűnő a hasonlóság a két lelőhelytípus között. Az egyetlen különbség, hogy a városi sertéshúsfogyasztás abszolút értelemben is alacsonyabb, amint az egyszerűbb formában a százalékos értékekben is megnyilvánult.⁵⁵

A kétféle hús fogyasztása azonban nem lineáris összefüggésben áll egymással: a 7. ábra grafikonján a tízesalapú logaritmusok a látványt érthetőbbé teszi. A két változó kapcsolatát településtípusonként a 2. táblázat függvényeivel határozhatjuk meg.

7. ábra:

A meghatározható juh/kecske- és sertécsont töredékek számának viszonya

2. táblázat:

A juh/kecske- (x) és sertécsont (y) töredékszámok kapcsolatát leíró hatványfüggvények

Településtípus	Regressziós egyenlet	Determinációs együttható
Falu (n=29)	$y = 4,6964x^{0,6788}$	$R^2 = 0,4359$
Város (n=25)	$y = 1,3363x^{0,7536}$	$R^2 = 0,4336$
Központ (n=24)	$y = 11,374x^{0,5404}$	$R^2 = 0,4868$

A táblázat determinációs együtthatói azt mutatják, hogy a kétféle állat csontmaradványainak száma a 78 lelőhelyen 43-48%-ban meghatározza egymást. Ugyanakkor az 1-nél kisebb hatványkitevők arra utalnak, hogy a juhcsontok számnövekedésétől a sertéseké elmarad, azt csak degresszív módon követi: minél nagyobb a középkori leletegyüttes, annál több benne a sertéséhez képest a juh (és esetleg kecske) csontja. Ez a hatalmi központok esetében nyilvánul meg a legmarkánsabban (alacsony hatványkitevő). Nem más ez, mint a sertéshús háztáji/családi fontosságának matematikailag is megfogható megnyilvánulása.

Kulturális fontossága miatt hasonló számításokat kíséreltünk meg a sertés- és lómaradványok összefüggésének megállapítására (8. ábra). A 3. táblázat adatai a falvak és a hatalmi központok esetében nem mutatnak érdemi összefüggést a két állatfaj maradványai között (csak 8-16% „meghatározottság”). Ez egybe esik a lóhús fogyasztás híján rendszertelenül, szórványosan előkerülő középkori lómaradványokra vonatkozó tapasztalatainkkal.

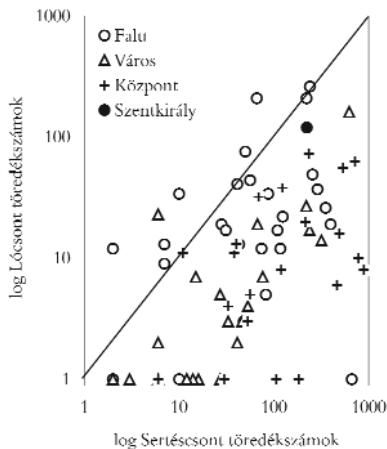
3. táblázat:

A sertés- (x) és lócsont (y) töredékszámok kapcsolatát leíró hatványfüggvények

Településtípus	Regressziós egyenlet	Determinációs együttható
Falu (n=28)	$y = 6,2642x^{0,2860}$	$R^2 = 0,085$
Város (n=21)	$y = 0,4194x^{0,6855}$	$R^2 = 0,540$
Központ (n=22)	$y = 1,0479x^{0,4201}$	$R^2 = 0,167$

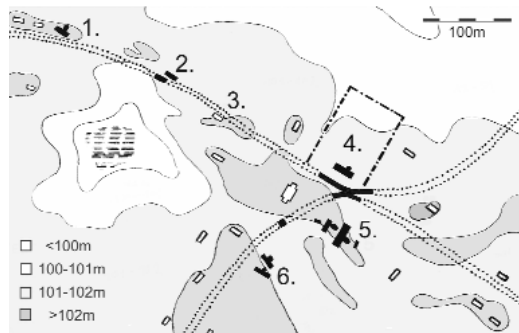
A városok esetében megnyilvánuló összefüggés viszont arra utal, hogy minél nagyobb, (azaz statisztikailag megbízhatóbb!) a leletegyüttes, annál kisebb benne a lócsontok aránya: számuk az amúgyis ritka sertését szintén degresszív módon követi. Az 9. ábrát átlósan, izometria vonallal osztottuk ketté. Erre a vonalra a sertés- és lómaradványok egyenlő számával jellemzett leletegyüttesek esnek, s a szentkirályi minta is ide illik. Ugyanakkor a lovak bal felső „térfelén” – több Árpád-kori falusi leletegyüttes társaságában – az egyetlen városi lelőhely a XV–XVI. századi Székesfehérvár–Koch utca, ahol a kis mintában a városfal tövében elhantolt lómaradványokkal számolhatunk.⁵⁶

56. BARTOSIEWICZ 1997.

8. ábra:

A meghatározható sertés- és lócsont töredékek számának viszonya

9. ábra:

Szentkirály központi része a régészetileg rekonstruált, megsorszámozott telkekkel és a 4-4a beltelek határával. A fekete síkidomok a feltárt, a fehérek az azonosított régészeti objektumokat jelzik. Az árnyalás eltérései 1m szintkülönbséget jelentenek (PÁLÓCZI 2000 nyomán)

Állattartás a 4-4a beltelek objektumai alapján

A XV–XVI. századi Szentkirályon – nagy kiterjedése, laza elrendezése, beltelkeinek szerkezete és a régészeti eredmények alapján – a földművelés mellett az állattartás kifejezetten fontos volt. A lakóházak mögötti gazdasági udvarok azt a sajátos gazdasági állapotot tükrözik, amelyben a „hagyományos kun” nagyállattartásra alapozott pásztorkodás térszínei a falu belsejébe (is) áttevődnek. Ilyen falvakat főként a Kunság területén tártak fel (Túrkeve–Móricz, Baracs, Karcag–Orgondaszentmiklós, Perkáta), ám az Alföld más, nem kun lakosságú vidékein is előfordulhatnak.⁵⁷

A 4-4a beltelek esetében elsőként a 2. gazdasági épület méltó figyelemre. Az 5,2 x 3,8 m nagyságú, karóvázas építmény az utcai részen, a háztól ÉNy-ra állt, az utca felőli bejárata előtt (egymástól 1,05 m-re) két 25–30 cm átmérőjű oszloppal. Pálóczi Horváth András hátszlovak istállójának valószínűsítette, az előtte lévő oszlopokat pedig a lovak kikötésével hozta kapcsolatba.⁵⁸ Takács István szerint ez az építmény az állatok feldarabolására készült „vágóhíd”, az erős póznákra pedig a levágott és bontásra szánt állatokat akasztották.⁵⁹

Egy ló férőhely igénye jászollal együtt⁶⁰ 4,6–5,6 m², azaz a csaknem 20 m² alapterületű „istállóban” egyszerre négy ló fért el. Ugyanakkor, a néprajzi párhuzamok

57. PÁLÓCZI HORVÁTH 1985. 852; UŐ 1990. 74-91; UŐ 1992. 51; UŐ 1996. 13-19; UŐ 2000. 131-142.

58. PÁLÓCZI HORVÁTH 1990. 69; UŐ 1996. 18; UŐ 2000. 130.

59. TAKÁCS 1990. 102.

60. BARTOSIEWICZ n. d. Egyetemi jegyzet III. 5.

szerint, az istállók falát mindig tapasztották, az építmény vesszőfonásos/nád falazata azonban tapasztás nélküli volt.⁶¹ Ami az állatvágásokat illeti, az épület a háztáji, alkalmi húsfeldolgozáshoz elég nagy lenne, de a „vágóhídhöz” nincs vízforrás, a közelben még kutat sem tártak fel.

Az udvar nagy részét, a házhoz kapcsolt, nádból (?) készült karámok foglalták el. A korábbi, 4a házhoz egy 8 x 12,5 illetve egy 9 x 14 m-es terület tartozott, míg a későbbi 4. háznál már jóval nagyobb, kb. 14 x 16 m-es területeket zártak le.⁶² A karámok hol párhuzamos, hol egymást átvágó alapárkaik tanúsága szerint, viszonylag rövid életű, meg-megújított építmények voltak, bejáratuk DNY-ról nyílt. A belsejükben felgyűlt, vastag, szerves anyaggal telített földréteg alapján feltehetően a lakosság húsfogyasztásában fontos, de gyapjuk és esetleg tejük végett is tenyésztett juhok tartására szolgáltak.⁶³

Mai viszonyok között egy juh átlagos férőhely igénye⁶⁴ 0,6m², az anyajuhé és bárányé együtt 1,5 m², a kifejlett kosé 2 m². Átlagosan 1,5 m²-rel számolva megállapítható, hogy a 4a házhoz tartozó 8 x 12,5 m-es (100 m²) karámban 64 juhnak, a 9 x 14 m-esben (126 m²) 84-nek volt hely, míg a 4. ház 14 x 16 m-es (224 m²) kerített területei már 149 juhnek adhattak egyidejűleg helyet.

Az állattani leletanyag szerint a lábasjóságok között leginkább fontos szarvasmarha házkörüli tartását régészetileg igazolták a feltárt marhaállások: az 5. beltelek szabad ég alatti marhaállásában még az állatok sárba nyomódott patanyomai is megőrződtek.⁶⁵

Sertést Magyarországon a XIV. századig főként saját fogyasztásra, ház körül tartottak.⁶⁶ Ez Szentkirály faluban is kimutatható. Két portán is feltártak sertéstartásra szolgáló gödöröket (4-4a ház/1. gödöröl, 32. objektum/2. gödöröl). A Tiszántúlon a majdnem kizárólag külterjesen tartott sertések csak malacozás idejére kerültek a fiatató gödörbe.⁶⁷ A szentkirályi objektumok a XV. század elejéig voltak használatban, majd mindkét esetben szeméttel töltötték fel azokat. A XIV–XV. században fellendülő állattenyésztés a sertéstartásra kedvezően hatott, az oklevelekben kanász falvokról is olvashatunk.⁶⁸ Az állatoknak immár nemcsak a házkörüli, de rideg tartása is folyt: az erdei, illetve a réti sertéstartás. A XVI–XVII. században már külön szabályozták a makoltatott erdők rendjét, a makkized, a makkbér behajtását.⁶⁹ Az állattartás e külterjes formájáról a forrásokban is olvashatunk. Gazdaságföldrajzilag Szentkirállyal tán leginkább az a korábbi (igaz, juhtartásra vonatkozó) adat hozható kapcsolatba, miszerint a középkorban a jószágot a Cegléd, Kecskemét és Kőrös határában húzódnó nagy tölgyesekben teleltették, amit e városok kérelmére Erzsébet királyné már 1382-ben megtiltott.⁷⁰

61. ASZT 2000. 139.

62. PÁLÓCZI HORVÁTH 1986. 72. ábra.

63. PÁLÓCZI HORVÁTH 1990. 80; UÓ 1996. 14.

64. BARTOSIEWICZ n. d. Egyetemi Jegyzet III. p. 5.

65. PÁLÓCZI HORVÁTH 1992. 51; TORMA 1996. 40; ASZT 2000. 10.

66. BELÉNYESY 1956. 34, 37.

67. HANKÓ 1939.

68. DÁM 1995. 190; ÉBER 1961. 58.

69. DÁM 1995. 190-191.

70. GYÖRFFY 1990. 290.

Szentkirály környezeti-természeti adottságai kedveztek a nagyarányú állattartásnak. DNy-i részét tölgyerdő határolta, míg az É felőli mocsaras rész 100 m alatti vízenyős területei legeltetésen kívül más művelésre nemigen lehettek alkalmasak. (9. ábra)

Élőállat-kereskedelem

A külterjes állattartás megnövekedett szerepe nem független a XV. századtól felvirágzó állatkivitelől, ami az állatcsontanyag és az írásos források egyeztetésével jól nyomon követhető.⁷¹ A késő középkori mezővárosok – főleg a Nagyalföld legeltetésre alkalmas területein – állattenyésztő oppidumokká váltak. Az ezeket körülvevő falvak rendszerének lehetett része az akkori állatkereskedelem egyik központjától, Kecskeméttől, alig 20 kilométerre fekvő Szentkirály is. A lakosság nagyarányú marhatartással foglalkozott, amit az írott források (pl. török defterek „szénatized”, „bitang jószág ára”, „vágóhídi illeték” tételei⁷²) és a régészeti növénytani leletek (takarmánynövény maradványok) is alátámasztanak.

Szentkirály közelében országos kereskedelmi utak haladtak: a középkori Szeged–Buda nagyút, illetve a Csongrád–Alpár–Szolnok Tisza-menti főútvonal. Alpár alsó részénél tiszai átkelőhely is volt (Görögrév), felső részén pedig gázló vezetett át a Tiszán. A határjárások említik még a Szentkirályról Felpárra (Felső Alpár) vezető nagy utat, valamint Püspökárpára (Alsó Alpár) és Kécskére vezető utakat is.⁷³ A váci dunai átkelőhelyen adóztatott szarvasmarhák jelentős része származott erről a területről.⁷⁴ Az 1563–1564-es váci marhafelhozatalról készített térképvázlaton (10. ábra) Szentkirály abban a központi zónában helyezkedik el, ahonnan 5000-nél is több marha után szedtek adót a váci átkelőnél a vizsgált időszakban. Szentkirály fekvéséből ugyanakkor az is feltételezhető, hogy a Dunakanyarnál jóval délebbre fekvő dunai átkelőhelyeken (pl. Dunaföldvár, Tolna⁷⁵) is bonyolított nyugatra irányuló élőállat forgalmat.

A gyakran és részletesen tárgyalt szarvasmarha mellett, a magyar ló is igen keresett volt külföldön. A virágzó jószágkivitelbe a XV. században már a mezővárosok polgárosodó parasztsága is bekapcsolódott. A középkori Magyarország legnagyobb ló, marha és juh exportáló városainak egyike Kecskemét lett. Az országból a legtöbb lovat kiszállító kun nevű Kajtár Máté is odavalósi volt. Az általa felvásárolt lovak között pedig feltehetően ott voltak a Szentkirály legelőin nevelkedett jószágok is.⁷⁶

A kor, ilyen nagyarányú, az élő lovak értékét növelő kereskedelme közvetve a lóhús evése ellen is szól. Ezt a 4–4a beltelek állatcsontanyaga aligha mutatja, hiszen a leletanyag főként (konyha)hulladék, tehát a kereskedelembe szánt, külterjesen tartott lovak maradványait nem találhatjuk benne.

71. BARTOSIEWICZ 1995b, 1999; CHOYKE et al. 2005.

72. KÁLDY-NAGY 1985. 11.

73. PÁLÓCZI HORVÁTH 1976. 276; UÓ 1990. 69.

74. BARTOSIEWICZ 1995b. 193, Fig. 4.

75. BARTOSIEWICZ 1999b. 48, Fig. 1.

76. PÁLÓCZI HORVÁTH 1976. 278.

A kistestű lábasjóság hosszú távú kereskedelme a terelés lassabb volta miatt gazdaságilag kevésbé lehetett jelentős. A török hadsereg és polgári lakosság húsellátása viszont jórészt a juhhúson alapult, ami kedvező hatással lehetett a juhtartásra. A török adóösszeírások 1546-tól 1580-ig feljegyzett tételeit vizsgálva kitűnik, hogy amikor a juhtenyésztés virágkorát éli, fellendül a sertéstartás is. Minél nagyobb juhállomány összpontosul egyre kevesebb gazda kezén, annál nagyobb a tartott sertések száma is. Ennek valószínűsíthető oka az, hogy a juhtartásból (gazdaságilag) kiszoruló jobb megélhetésük érdekében sertésre váltottak. És míg a juhállományt tized terhelte, valamint rablásoknak is jobban ki volt téve, a sertéstartás, a muszlim tilalom folytán a hódoltsági területeken viszonylagos biztonságban folytatható. A defterekben összeírt sertések darabszámából látható, hogy az első összeírási évben még csupán ház körül tartották az állatokat (1546-ban 25 darab). Az árpa igen jó sertés takarmány, ezért erre az árpatized tétel is utal.⁷⁷ A következő évektől a saját fogyasztási szükségletet már messze túllépi a sertéstartás (1562-ben 255 darab).⁷⁸

Következtetések

Az állatállományukkal együtt beköltöző kunok, gazdasági alkalmazkodás nélkül teljes anyagi romlás elé néztek volna. „Ha csak azt számoljuk, hogy azok közül a dél-oroszországi kunok közül, akik a tatárjárás előtti évtizedekben a Kaszpi-tengertől az Al-Dunáig terjedő sztyeppén nomadizáltak, csak egy kis hányada jött be Magyarországra, azok a legelő, melyek itt rendelkezésükre állottak, távolról sem voltak elegendők az ember- és jószágállományuk eltartására”.⁷⁹ Az előállt anyagi hiányt gazdálkodásuk szerkezeti átforgatásával lehetett pótolni.

A kunok hagyományos sztyepei kultúrájának továbbélése a XIV. század közepéig figyelhető meg, ám akkorra már vezetői rétegük egyre inkább hasonul a magyar birtokos nemességhez, igyekezve nemzeti birtokait magánbirtokká alakítani. Népeségének szilárd lakóépületes, állandó települései kezdenek kialakulni, keresztény hitre térnek, templomokat emelnek. A XV. század elejére nemzeti társadalmuk is felbomlik, megváltozik: területi szervezetté, székke alakul át.⁸⁰ Végleg lezárul a Szentkirály környéki népesség gazdaságának „nomád” korszaka is, noha kun hagyományaik továbbélésével (állattartási szokásaikban is) még hosszú ideig számolhatunk.

1541 után a kunok lakta területek teljes egészükben török fennhatóság alá kerültek. (10. ábra) Az Alföld középkori faluhálózata a XVI–XVII. század során elpusztult. A kunok, vélhetően az akkori belső vándorlásokkor keveredtek a magyar lakossággal.⁸¹

Az adatbázis lelőhelyei szerint a szentkirályi „sztyepei” hagyományok közül figyelemre méltó a juhhús sertésénél jelentősebb szerepe ezen a nyílt, egyáltalán nem

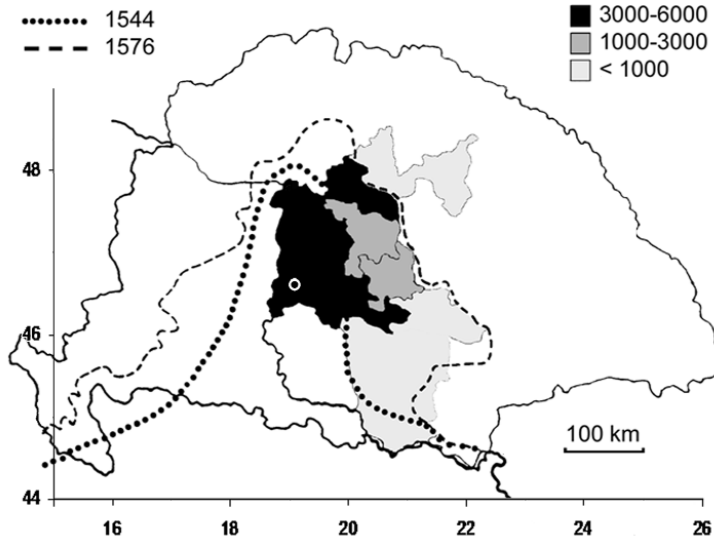
77. DÁM 1995. 191.

78. KÁLDY-NAGY 1985. 571.

79. GYÖRFFY 1990. 277.

80. Ld. erről a jelen kötet Hatházi Gábor tanulmányát, irodalommal.

81. PÁLÓCZI HORVÁTH 1998. 114–116.

10. ábra:

1563-1564-es váci marhafelhozatal. Az árnyalatok azt jelölik, hogy az adott megyéből hány szarvasmarha után szedtek adót a dunai átkelőnél. A kétféle szaggatott vonal az Oszmán Birodalom terjeszkedését mutatja. A kör Szentkirály helyzetét jelöli

városias településen. Ez háztáji juhtartásra is utalhat, ami egybeesik az írásos források adataival.⁸² A lovak megkülönböztetett kulturális szerepéről viszont jobban tájékozottak a leletanyagban tett minőségi megfigyelések: a megmunkált lócsontok és a lókoponyák előkerülése.

Ugyanakkor, a kunok 200 éves alkalmazkodását 150 év oszmán török uralom követi, amely részben a nem keresztény, keleti kulturális hatást, illetve a rideg állattartás fontosságának megnövekedését hozza magával. A rideg pásztorkodást az utóbbi évszázadokból jól ismerjük. Benne az egész lakosságot állattartás-függővé tevő nomád állattartásra csak a pásztorkodás állandó jellege emlékeztet. Alapvető különbség azonban a csordák/nyájak/kondák fajok szerinti szétválása, a fejlett piaci viszonyoknak megfelelőbb, egy-egy állatfaj csaknem monokultúrás tartása, ami a török adóösszeírásokban Szentkirályon is nyomon követhető. Az 1546., 1559. és 1562-es adatok alapján látható, hogy a juhos gazdák számával együtt nő a tartott juhállomány is. 1562-ben már 11 gazdát jegyeznek fel, az egy kézen tartott juhok száma pedig eléri a 300-at is. Ám 1580-ra, valószínűsíthetően a piac telítődése miatt több mint a felével csökken a juhos gazdák száma (mindössze 5 főt írnak össze), viszont az egy kézben összpontosuló állomány átlagosan 300-400 juhra növekszik.⁸³

82. NYERGES 2004a. 268, Fig. 9.

83. NYERGES 2004b. 268, Fig. 9.

Ez a jelenség nem egyedülálló a XVI. századi Magyarországon. A középkor végére a juhtartás az arra szakosodott jobbágyok és pásztorok gazdasági tevékenysége lett. Természetesen ez nem (feltétlenül) jelentette az állomány számbeli csökkenését.

A kunok közösségében a juhtartás szakosodása amúgy is egybeeshetett az évszázados sztyeppei élet hagyományával. Ugyanakkor ez a fejlemény jól szemlélteti a „nomád” életforma átmenetét a hasonló, de gazdaságtörténeti lényegét tekintve teljesen új, kapitalista jellegű ridegpásztorokodásba.⁸⁴ A lassanként felhagyott nomád és a fel-lendülő rideg állattartás számos formai hasonlósága mosódik össze a szentkirályi 4-4a. beltelek állatmaradványaiban, akárcsak a kunok eredetileg nem keresztény, nem magyar hagyományai az iszlám közvetve érvényesülő gazdasági-kulturális hatásával.

Ezen összetett kép részleteinek megfejtéséhez elengedhetetlen a tudományos együttműködés, hiszen történeti forrásaink gyakorta megbízhatatlanok, a régészeti (köztük állattani) leletanyagainkat pedig tafonómiai veszteség terheli. Ezért nélkülözhetetlenek az olyan, nagy felületű, alapos és pontosan dokumentált régészeti feltárások, amelyeknek iskolapéldája Pálóczi Horváth András szentkirályi munkássága.

Rövidítések

- ANDRÁSFALVY 1997 ANDRÁSFALVY Bertalan: Nyájszervezet – csordatartás. In: KOVÁCS László – PALÁDI-KOVÁCS Attila (eds): *Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel IV.* Budapest 1997. 85-94.
- ASZT 2000 ASZT Ágnes: *Állattartó objektumok a középkori magyarországi falvakban.* Szakdolgozat, ELTE. Budapest 2000.
- BARTOSIEWICZ 1995a BARTOSIEWICZ László: Cattle trade across the Danube at Vác, Hungary. *Anthropozoologica* 21 (1995). 189-196.
- BARTOSIEWICZ 1995b BARTOSIEWICZ László: *Animals in the Urban Landscape in the Wake of the Middle Ages, A case study from Vác, Hungary.* BAR Int. Ser. 609. 1995.
- BARTOSIEWICZ 1996a BARTOSIEWICZ László: Közép- és törökkori állatmaradványok Segesdről. *Somogyi múzeumok közleményei* 12 (1996). 183-222.
- BARTOSIEWICZ 1996b BARTOSIEWICZ László: Archaeozoological studies from the Hahót Basin, SW Hungary. *Antaeus* 25 (1996). 307-367.
- BARTOSIEWICZ 1997 BARTOSIEWICZ László: A Székesfehérvár Bestiary: Animal bones from the excavations of the medieval city wall. *Alba Regia* 26 (1997). 133-167.
- BARTOSIEWICZ 1999a BARTOSIEWICZ László: Animalhusbandry and medieval settlement in Hungary: A review. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 15 (1999). 139-155.
- BARTOSIEWICZ 1999b BARTOSIEWICZ László: Turkish Period bone finds and cattle trade in south-western Hungary. In: Cornelia BECKER – Henriette MANHART – Joris PETERS – Jörg SCHIBLER (eds): *Historia animalum ex ossibus.* Rahden/Westfalen 1999. 47-56.
- BARTOSIEWICZ 2001 BARTOSIEWICZ László: A vándorlás és letelepedettség jellegzetességei az újhartyáni lelőhely állatsontleleteinek tükrében. *Studia Archaeologica* (Szeged) 7 (2001). 299-317.
- BARTOSIEWICZ 2003 BARTOSIEWICZ László: A háziállatok régészete. In: VÍSY Zsolt (ed.): *Magyar régészet az ezredfordulón.* Budapest 2003. 60-64.

84. BARTOSIEWICZ 2006. 94.

- BARTOSIEWICZ 2003 BARTOSIEWICZ László: A millennium of migrations: Protohistoric mobile pastoralism in Hungary. *Bulletin of the Florida Museum of Natural History* 44 (2003). 101-130.
- BARTOSIEWICZ 2006 BARTOSIEWICZ László: *Régenvolt háziállatok. Bevezetés a régészeti állattanba*. Budapest 2006.
- BARTOSIEWICZ n. d. BARTOSIEWICZ László: Egyetemi jegyzetek: I. A háziállatok régészete; II. A csonthatározás alapjai; III. Az állattartás épületeinek állattani vonatkozásai; IV. Az állatbetegségek története; V. A középkori város állatai; VI. Régi korok táplálkozása.
- BELÉNYESY 1956 BELÉNYESY Márta: Az állattartás a XIV. században Magyarországon. *Néprajzi Értesítő* (1956). 23-59.
- BINFORD–BERTRAM 1977 BINFORD, R. L. – BERTRAM, J. B.: Bone frequencies and attritional processes. In: R. L. Binford (eds): *For theory building in archaeology*. New York 1977. 77-152.
- BÖKÖNYI 1974 BÖKÖNYI Sándor: *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest 1974.
- BÖKÖNYI 1978 BÖKÖNYI Sándor: Árpádkori magyar szokás analógiája: kiaggatott lókoponyák közelkeleti falvakban. *Arch.Ért.* 105 (1978). 91-94.
- CHOYKE 1999 CHOYKE Alice M.: Bone skates: raw material, manufacturing and use. *Antaeus* 24 (1999). 148-156.
- CHOYKE et al. 2005 CHOYKE, Alice M. – LYUBLJANOVICS Kyra – BARTOSIEWICZ László: The various voices of medieval animal bones. In: Gerhard JARITZ – Alice M. CHOYKE (eds): *Animal Diversities*. Krems 2005. 23-49.
- DÁM 1995 DÁM László: *Magyar népi állattartás és pásztorkodás*. (Néprajz egyetemi hallgatóknak 19). Debrecen 1995.
- ÉBER 1961 ÉBER Ernő: *A Magyar állattenyésztés fejlődése*. Budapest 1961.
- GYÖRFFY 1990 GYÖRFFY György: *A magyarság keleti elemei*. Budapest 1990. 220-304.
- HANKÓ 1939 HANKÓ Béla: Ősi Magyar sertéseink. *Tisia* 3 (1939). 3-66.
- HORVÁTH 2001 HORVÁTH Ferenc: *A csengelei kunok ura és népe*. Budapest 2001.
- KASSAI–TAKÁCS 1985 KASSAI M. Katalin – TAKÁCS István: Miből éltek a kunok? *Élet és Tudomány* 27 (1985). 853-854.
- KÁLDY-NAGY 1985 KÁLDY-NAGY Gyula: *A budai szandzsák 1546-1590 évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. (Pest Megye Múltjából 6). Budapest 1985.
- KUUN 1880 KUUN Géza: *Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum*. Budapest 1880.
- MACGREGOR 1985 MACGREGOR, Arthur: *Bone, antler, ivory & horn. The technology of skeletal materials since the Roman Period*. London–Sydney 1985.
- MATOLCSI 1968 MATOLCSI János: A szarvasmarha testmagyságának változása a történelmi korszakokban Magyarország területén. *Agrártörténeti Szemle* 1-2 (1968). 1-38.
- MATOLCSI 1982 MATOLCSI János: Tierknochenfunde von Sarvaly aus dem 15-16. Jahrhundert. In: HOLL Imre – PARÁDI Nándor (eds): *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. Budapest 1982.
- MORAN–O’CONNOR 1992 MORAN, N. C. – O’CONNOR, Terry P.: Bones that cats gnawed upon: a case study in bone modification. *Circea* 9, No.1 (1992 for 1991). 27-34.
- NYERGES 2003 NYERGES Éva Ágnes: *A szentkirályi kunok állattartása - A későközépkori kun falu, Szentkirály állattartása a „4-4a ház és beltelek” állatsont leletei alapján*. Szakdolgozat. Budapest 2003.
- NYERGES 2004a NYERGES Éva Ágnes: Nagytestű szarvasmarhák megjelenése egy késő középkori településen. In: *Halottkultusz és temetkezés – Őskoros Kutatók III. Összejövetelének Konferenciakötete*. Szombathely 2004. 527-543.

- NYERGES 2004b NYERGES Éva Ágnes: Ethnic traditions in meat consumption and herding at a 16th century Cumanian settlement in the Great Hungarian Plain. In: S. JONES O'DAY – W. VAN NEER – A. ERVYNCK (eds): *Behaviour behind bones. The zooarchaeology of ritual, religion, status and identity*. Oxford 2004. 262-270.
- PALÁDI-KOVÁCS 1993 PALÁDI-KOVÁCS Attila: *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*. Budapest 1993.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1976 PÁLÓCZI HORVÁTH András: A Lászlófalván 1969–1974-ben végzett régészeti ásatások eredményei. *Cumania Archeologia* 4 (1976). 275-303.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1985 PÁLÓCZI HORVÁTH András: Egy középkori kun falu. *Élet és Tudomány* 27 (1985). 850-852.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1986 PÁLÓCZI HORVÁTH András: Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez – Egy középkori kun falu, Szentkirály feltárásának eredményei. In: NOVÁK L. – SELMECZI L. (eds): *Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei* 4 (1986). 215-236.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1989 PÁLÓCZI HORVÁTH András: *Pechenegs, Cumanians, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*. Budapest 1989.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1990 PÁLÓCZI HORVÁTH András: Agrártörténeti emlékek a középkori Szentkirály faluban. Gazdasági épületek a 4-4a ház beltelkén. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1988-1990 (1990). 69-93.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1992 PÁLÓCZI HORVÁTH András: *A középkori falusi lakóház kutatásának új eredményei Szentkirályon*. Kecskemét 1992. 49-64.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1996 PÁLÓCZI HORVÁTH András: Élet egy középkori faluban, Szentkirály régészeti kutatásának eredményei. In: *Élet egy középkori faluban, 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon*. Kiállítási katalógus. Szerk. PÁLÓCZI HORVÁTH András. Budapest 1996. 7-28.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1998 PÁLÓCZI HORVÁTH András: A kunok a kelet-európai sztyeppén és Magyarországon. In: NOVÁK L. (szerk.): *Az Alföld társadalma*. Budapest 1998. 109-129.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2000 PÁLÓCZI HORVÁTH András: Lakóház és telek rekonstrukciója Szentkirályon, egy alföldi késő középkori faluban I. In: BENDE L. – LŐRINCZY G. (szerk.): *A középkori magyar agrárium. Tudományos ülésszak Ópusztaszeren*. Ópusztaszer 2000. 121-149.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2002 PÁLÓCZI HORVÁTH András: Szentkirály továbbélése a török korban. In: GERELYES Ibolya – KOVÁCS Gyöngyi (eds): *A hódoltság régészeti kutatása*. Budapest 2002. 189-194.
- SÁRKÁNY-ÓCSAG 1977 SÁRKÁNY Pál – ÓCSAG Imre. *Ungarische Hunderassen*. Budapest 1977.
- SOMHEGYI 1996 SOMHEGYI Tamás: Állattartás a középkori Szentkirályon. In: *Élet egy középkori faluban, 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon*. Kiállítási katalógus. Szerk. PÁLÓCZI HORVÁTH András. Budapest 1996. 29-35.
- SOMHEGYI 1995-1997 SOMHEGYI Tamás: A húsfeldolgozás és -fogyasztás jelei a középkori Szentkirályon. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum közleményei* (1995-1997). 9-20.

- TAKÁCS 1987 TAKÁCS István: Szentkirály középkori falu kútjának biológiai leletei. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében 1986* (1987). 89-90.
- TAKÁCS 1990 TAKÁCS István: Szentkirály középkori falu zoológiai leletei. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1988–1989. 95-110.
- TÁLASI 1936 TÁLASI István: *A kiskunság népi állattartása*. (Néprajzi füzetek 6). Budapest, 1936.
- TORMA 1996 TORMA Andrea: Szentkirály archeobotanikai leletei. In: *Élet egy középkori faluban, 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon*. Kiállítási katalógus. Szerk. PÁLÓCZI HORVÁTH András. Budapest 1996. 37-43, 62-66.
- VÖRÖS 2000 VÖRÖS István: Adatok az Árpád-kori állattartás történetéhez. In: BENDE L. – LŐRINCZY G. (szerk.): *A középkori magyar agrárium. Tudományos ülészak Ópusztaszeren*. Ópusztaszer 2000. 71-119.
- VÖRÖS 2002 VÖRÖS István: Török kori állatcsontleletek Magyarországon. In: GERELYES Ibolya – KOVÁCS Gyöngyi (eds): *A hódoltság régészeti kutatása*. Budapest 2002. 339-352.

ABSTRACT

ANIMAL KEEPING AT SZENTKIRÁLY IN LIGHT OF ARCHAEOZOOLOGICAL DATA
FROM THE MIDDLE AGES

Éva Ágnes Nyerges – László Bartosiewicz

Szentkirály (Central Hungary) is located near Kecskemét, in the Great Hungarian Plain. It was first mentioned in the mid-14th c., as a land grant to Cumanian settlers of eastern „steppe” origins.

The study of 1356 identifiable animal remains from 16-17th century features and gross review of 2124 from an adjacent road (Table 1) yielded a high percentage of cattle (*szarvasmarha* in Figs. 1-2) bones. (Other species: *juh és kecske*=sheep and goat, *sertés*=pig, *ló*=horse, *baromfi/vad/hal*=poultry/game/fish, *kutya/macska*=dog/cat.). A sample of 78 contemporaneous sites from Hungary was used in the evaluation of the archaeozoological material.

These results were compared to field records concerning archaeological features related to animal keeping and written sources (customs records, Turkish tax rolls) on livestock trade. This information fits the historical stereotype of Cumanians as being skilled herders of cattle and sheep. Functional characteristics of their „nomadic” tradition and of 16-17th c. extensive commercial stock keeping, however, are difficult to separate.

Key words: meat consumption, animal keeping, nomadism, cattle trade, dietary habits